

Diana Stolac

METODOLOŠKI PROBLEMI U ISTRAŽIVANJU SINTAKSE U STARIM HRVATSKIM GRAMATIKAMA

dr. Diana Stolac, Filozofski fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'36(091)
811.163.42'367:81'13

U radu se raspravljaju metodološka polazišta za istraživanje povijesne sintakse. Povijesnu je sintaksu moguće istraživati u tri pravca: kao analizu sintaktičkih opisa u hrvatskim gramatikama, kao analizu sintakse tekstova pisanih hrvatskim književnim jezikom od Bašćanske ploče do danas i kao analizu sintaktičkih značajki hrvatskoga jezika, uključujući i sintaksu hrvatskoga književnog jezika i hrvatskih dijalekata.

U ovome se radu analizira prvi pravac istraživanja - analiza sintaktičkih opisa u hrvatskim gramatikama od prve tiskane gramatike Bartola Kašića iz 1604. godine do danas, s naglaskom na starijem hrvatskom jezikoslovlju.

Uz svaki od ova tri pravca istraživanja povijesne sintakse povezuju se specifični problemi, a u ovome će radu biti raspravljani samo neki metodološki problemi vezani uz prvi pravac istraživanja. Izdvajamo: uspostavljanje relevantnoga popisa hrvatskih gramatika; odnos utjecaja tiskane i rukopisne gramatike; različite književnojezične koncepcije hrvatskih gramatika; normativnost u starijim hrvatskim gramatikama; različitost sintaktičkih pojmova nekada i danas itd.

Ključne riječi: *hrvatski jezik, povijest jezika, povijest hrvatskoga jezika, sintaksa, metodologija istraživanja*

Ovaj rad¹ pripada trodijelnome bloku u kojemu se raspravljaju metodološka polazišta za istraživanje povijesne sintakse.² Povijesnu je sintaksu moguće istraživati u tri

¹ Ovaj je rad šira verzija izlaganja održanoga 25. studenoga 2000. godine na V. međunarodnom kroatističkom skupu u Pečuhu.

² Rad je izrađen u okviru znanstvenoga projekta *Povijest hrvatske sintakse* (0009015), što ga financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

pravca: kao analizu sintaktičkih opisa u hrvatskim gramatikama, kao analizu sintakse tekstova pisanih hrvatskim književnim jezikom od prvih zapisa na hrvatskome jeziku do danas i kao analizu sintaktičkih značajki hrvatskoga jezika, što uključuje i sintaksu hrvatskoga književnog jezika i hrvatskih dijalekata.

O metodološkim problemima za prvi pravac istraživanja dala sam osnovne naznake na međunarodnome znanstvenom skupu *New Theoretical Perspectives on Syntax and Semantics in Cognitive Science* u Dubrovniku (2000. g.) u izlaganju *Methodology of Research in Diachronic Syntax*, o drugome je pravcu istraživanja u suautorstvu sa Sanjom Holjevac izviješteno dijelom na slavističkome kongresu u Osijeku (1999. g.)³, a o polazištima za treći pravac raspravljano je na dijalektološkome skupu u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (2000. g.)⁴.

U ovome se radu govori o metodološkim problemima vezanim uz prvi pravac istraživanja - analizu sintaktičkih opisa u hrvatskim gramatikama starijega razdoblja od Bartola Kašića (1604) do Vjekoslava Babukića (1854) i Adolfa Vebera Tkalčevića (1859). Te je gramatike, pak, nužno u daljnjoj fazi istraživanja postaviti u suodnos s gramatikama novijega razdoblja, gdje iz brojnosti objavljenih školskih i znanstvenih prikaza sintakse valja kao izuzetno sustavne izdvojiti gramatike Tome Maretića (1899) i Radoslava Katičića (1986).

Uz svaki od ova tri pravca istraživanja povijesne sintakse povezuju se specifični problemi, a pokušat ću navesti neke vezane uz prvi pravac istraživanja.

Među njima je polazni problem uspostavljanje relevantnoga popisa hrvatskih gramatika, što nije tako jednostavno kako može na prvi pogled izgledati. Proizlazi to iz složenoga odnosa između tiskanih i rukopisnih gramatika, iz različitih književnojezičnih koncepcija hrvatskih gramatika, koje se ogledaju u različitim pristupima izradi gramatike (a vezano uz neka opća načela katoličkih redova kojima su sastavljajući pripadali) i drugih značajnih razlikovnosti. Osim toga valja se osvrnuti na problem normativnosti u starijim hrvatskim gramatikama, što nedvojbeno treba drukčije promatrati od današnjega pojma normativnosti. Također treba urediti model koji će nam omogućiti usporedbu sintaktičkih napomena u starijim gramatikama s onima u suvremenim sintaktičkim opisima, što nije jednostavno zbog različitosti sintaktičkih pojmova nekada i danas - pa i poimanja sintakse same, zatim zbog izuzetno ograničenoga broja sintaktičkih napomena u prvim gramatikama, naravno, najčešće uključenoga u morfološke opise, a ne smije se zanemariti ni slovopisna problematika.

Ovo su samo neke naznačene dvojbe s kojima se prišlo uspostavljanju metodoloških načela za istraživanje povijesne sintakse.

³ Diana Stolac - Sanja Holjevac, *Kašićeva sintaksa*, Drugi hrvatski slavistički kongres, knj. 1. (Zbornik radova), Zagreb 2001., str. 157-162.

⁴ Diana Stolac - Sanja Holjevac, *Metodološka načela za proučavanje dijalekatske sintakse*, Hrvatski dijalektološki zbornik, sv. 12, Zagreb 2003., str. 137-147.

Prvi su metodološki problemi u sastavljanju popisa relevantnih gramatičkih opisa od 17. stoljeća do danas. Prema današnjim spoznajama prva je hrvatska tiskana gramatika *Institutionum linguae Illyricae libri duo* Bartola Kašića (Rim 1604), sljedeće su gramatike tiskane tek u 18. stoljeću *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata* Tome Babića (Mleci 1712), odnosno *Grammatica latino-illyrica* Lovre Šitovića (Mleci 1713). Iz toga bi se moglo zaključiti da puno stoljeće nije bilo gramatičkarskoga rada, ili bar takvoga koji je rezultirao gramatikom. A to bi bilo pogrešno, jer je Juraj Križanić ostavio za sobom rukopis *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, dovršen u dalekom Tobolsku 1665. godine.

Križanićeva je gramatika višestruko zanimljiva za povijest hrvatske gramatike općenito, ne samo sintakse. Naime, to je jedina gramatika koja opisuje ustroj hibridnoga književnojezičnoga tipa, kakav nalazimo u pisanoj baštini ozaljskoga kruga u 17. stoljeću⁵. Ipak, njezin se utjecaj na daljnji jezični razvoj ili na hrvatsku gramatikologiju može zbog činjenice da je gramatika ostala u rukopisu smatrati zanemarivim. Stoga i uključivanje Križanićeve gramatike u popis hrvatskih gramatika ima svoje opravdanje u sebi samoj kao materijalnoj činjenici, ali je nužno imati stalno na umu ograničenja koja proizlaze iz neobjavlivanja te gramatike, pa time i nedostupnosti jezikoslovcima koji su u sljedećim stoljećima pisali svoje gramatičke opise⁶.

Taj se problem može uočiti i vezan uz rukopisnu gramatiku Ivana Vitkovića *Gründe der kroatischen Sprache*, datiranu 1779. godinom. Ni ona nije, premda nosi atribut "prva", utjecala na razvoj kajkavskoga književnog jezika, ali bilježimo jednu razliku - utjecala je na Ignaca Kristijanovića, autora posljednje kajkavske gramatike, koji ju je poznavao i pri pisanju svoje gramatike pola stoljeća kasnije konzultirao⁷.

Razlika je, dakle, u utjecaju na suvremenike i sljedeće generacije između objavljenih i neobjavljenih gramatika, ali i onih objavljenih u jednom ili u više izdanja.

Ipak, ne bi bilo dobro automatski zaključiti da su gramatike s većim brojem izdanja imale veći utjecaj od onih sa samo jednim izdanjem. Ovaj zaključak vrijedi npr. za gramatiku Ardelija Della Belle objavljenju na početku rječnika *Dizionario Italiano, Latino, Illirico /.../ ed anche una breve Gramatica* u čak tri izdanja: 1728., 1785. i 1837. godine, koja je značajno utjecala npr. na slavonske gramatičare u 18.

⁵ Proučavatelje ne smije zavarati naslov gramatike koji upućuje na opis ruskoga jezika, jer je Križanićeva koncepcija bila napisati općeslavensku gramatiku, polazeći od ruskoga jezika, s jasno naznačenim razlikama prema drugim slavenskim jezicima u 17. stoljeću. Tako detaljna analiza Milana Moguš pokazuje da sve oznake koje upućuju na hrvatski jezik ("po hervätsku" ili "vš hervätskoj otmine" i sl.) odgovaraju hibridnoj jezičnoj stilizaciji; v.: Milan Moguš, *Križanićeva hrvatska gramatika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 19., Zagreb 1984.

⁶ Križanićeva je gramatika više puta objavljena, ali tek dvjesto godina po nastanku: dvaput u 19. stoljeću u Rusiji (1848. i 1859. godine), te dvaput u 20. stoljeću u Njemačkoj (1976. i 1978. godine). Usp. Milan Moguš, *Križanićeva hrvatska gramatika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 19., Zagreb 1984., str. 1, bilješka 1.

⁷ Usp. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978., str. 215-216.

stoljeću ili Istranina Josipa Voltića u 19. stoljeću. Ali ima i drugih primjera. Dovoljno je podsjetiti se utjecaja Kašićeve gramatike na gotovo sve sljedeće gramatičare, premda nije bilo pretisaka sve do novijega vremena. S druge, pak, strane daleko su manji utjecaj ostvarile neke gramatike s dva izdanja, kao npr. *Svašta pomalo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* Blaža Tadijanovića (izdanja iz 1761. i 1766.) ili čak s tri izdanja, npr. *Grammatik der illyrischen Sprache* Ignjata Alojzija Brlića (izdanja iz 1833., 1842. i 1850.).

Uz Križanićevu je gramatiku rečeno da istraživača ne smije zavarati naslov, odnosno da je ta gramatika, premda po naslovu ruskoga jezika, i gramatika hrvatskoga jezika. Povezano s time sljedeće se pitanje može odnositi na uključivanje latinskih gramatika u popis hrvatskih gramatika. Možda odgovor na to na prvi pogled izgleda jednostavan, ali nije. Nekim je latinskim gramatikama mjesto na popisu hrvatskih gramatika, što dokazuju brojni objavljeni popisi na kojima se nalaze na primjer već spomenute Babićeva i Šitovićeve gramatika. I to je u potpunosti opravdano jer se latinske gramatike u našim krajevima pišu za naše ljude, najčešće mlade, koji ne poznaju i tek trebaju savladati latinski, pa je kontrastivna metoda tim gramatikama imanentna. Hrvatski je jezik i teksta kojim se latinske gramatičke zakonitosti opisuju i jezik velikoga broja primjera. Radoslav Katičić u vezi s time opravdano zaključuje: "Tako je, protivno onomu što se očekuje, u Babićevoj gramatici znatno više hrvatskoga nego u Kašićevoj, pa nam stoga Babićeva u nekom smislu i kazuje više o izgradnji hrvatskoga književnog jezika. Čak više nego nam o tome kazuje Kašićeva."⁸

Ono što praksa pokazuje jest dvojako - neke se takve latinske gramatike uključuju u objavljene popise, kao već navedene, a neke ne, naprimjer *Institutiones grammaticae latinae idiomate illyrico propositae ac ad usum iuventuti provinciae Bosnae argentinae compilatae* Stjepana Marijanovića iz 1822. godine.⁹

Stoga i nije jednostavan odgovor na pitanje treba li u popis hrvatskih gramatika uključiti i gramatike latinskoga jezika nastale u usporedbi s hrvatskim jezičnim ustrojstvom.

Osim latinskoga, hrvatski je jezik postavljan u suodnos sa slavenskim jezicima, te njemačkim, talijanskim ili francuskim jezikom, pa i te gramatike valja konzultirati u prikazu povijesne sintakse. Dapače, upravo u naznačavanju suodnosa između dvaju jezika sintaksa biva češće opisana nego kada se gramatički ustroj opisuje iz sebe sama.

I još nešto o samome pojmu gramatika. Danas je on različit od nekadašnjega pojma, pa između ostaloga gramatikama ne smatramo danas neke necjelovite opise jezičnoga ustrojstva, kao što je npr. *De originibus slavicus* J. Ch. Jordana iz 1745. godine, premda Jordan nudi zanimljive podatke o kajkavštini. Stoga se obično ne

⁸ Radoslav Katičić, *Toma Babić: pisac latinske gramatike i hrvatski jezik*, Zbornik o Tomi Babiću, Šibenik - Zagreb 2002., str. 12.

⁹ Za istraživanje povijesne sintakse posebno je, pak, zanimljiv drugi dio iz 1823. godine koji se bavi sintaksom: *Syntaxis linguae latinae iuventuti Provinciae Bosnae Argentinae accommodata*. O Marijanovićevoj gramatici usp. Ivo Pranjković, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Zagreb 2000., str. 129-149.

nalaze u popisima gramatika. Nije li im ipak tamo mjesto, makar u podrupku, pokušat će se na to odgovoriti radom na istraživanjima povijesne sintakse.

Kada se otvori put postavljanju ovakvih pitanja, ona dalje naviru sama: treba li u popis na isti način uključiti prerade kao i izvornike, odnosno - što su izvornici, jesu li do sada dobro detektirani? I dok je npr. za Kašićevu gramatiku jasan izvor u Alvarezovoj latinskoj gramatici iz 1572. godine i njihov je odnos precizno analiziran,¹⁰ za odnose nekih gramatika nužna su daljnja istraživanja. Među njima su između ostalih npr. *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche die kroatische Sprache in kurzen Zeit gründlich zu erlernen* Franza Korniga (1795) i prerada *Horvatzka Grammatika oder kroatische Sprachlehre* Josipa Matijevića (1810).¹¹

Neke metodološke probleme može uvjetovati i književni jezik koji se u gramatikama opisuje.

Za sastavljanje popisa hrvatskih gramatika značajno je na metodološkoj razini riješiti problem vezan uz različite književnojezične koncepcije kojima su stari gramatičari bili vođeni. Radi se o sljedećem - valja li sastaviti jedan popis ili onoliko odjelitih popisa koliko je književnih jezika u njima opisano? U stručnoj je literaturi moguće pronaći primijenjena oba načela, za što oboje postoje znanstvena opravdanja. Istraživači povijesti hrvatskoga književnog jezika pokazali su postojanje različitih književnih jezika nastalih na osnovicama različitih hrvatskih narječja ili njihovome miješanju.¹² Ali, isto su tako pokazali cjelovitost hrvatskoga jezika, te standardizacijske procese koji su vodili uspostavljanju suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika. Stoga su opravdana oba načela izrade popisa starijih hrvatskih gramatika - i jedinstvenoga i odjelitoga.

Ali, i tu ima problema. U koji popis, ako se odlučimo za odjelite popise, valja uključiti prvu hrvatsku tiskanu gramatiku *Institutionum linguae Illyricae libri duo* Bartola Kašića? Kašić opisuje ustrojstvo jezika razvijenoga u zapadnom i južnom dijelu Hrvatske u 16. stoljeću, a to je čakavsko-štokavska književna koiné. Takva književnojezična koncepcija rezultirala je navođenjem odgovarajućih oblika iz obaju narječja, od kojih su štokavski oblici često davani prvi. Neispravno je ipak zbog toga Kašićevu gramatiku nazvati samo štokavskom.¹³ Stoga dobro čini Branka

¹⁰ Usp. Milivoj Šrepel, Latinski izvor i ocjena Kašićeve gramatike, Rad JAZU, knj. 101., Zagreb 1890., str. 172-201; Vjekoslav Štefanić, *Prilog za sudbinu Alvarezove latinske gramatike među Hrvatima*, Vrela i prinosi, god. 11, Sarajevo 1940., str. 26-34.; Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU, knj. 388., Zagreb 1981., str. 5-106.

¹¹ O njemačkim izvorima hrvatskih gramatika sustavno je izvijestio István Nyomárkay na 2. hrvatskom slavističkom kongresu u Osijeku 1999. godine. Tako npr. utvrđuje *Verbesserte Anleitung* kao izvor za Lanosovićevu gramatiku. Usp. István Nyomárkay, *Hrvatske gramatike krajem XVIII. stoljeća*, Drugi hrvatski slavistički kongres, knj. 2. (Zbornik radova), Zagreb 2001., str. 615-619.

¹² Kao novovjekni dopreporodni hrvatski književni jezici diferenciraju se štokavski, čakavski, kajkavski i hibridni književni jezik.

¹³ Dodatni je razlog zbog kojega valja biti precizan i razvoj Kašićeva jezikoslovnoga poimanja, pri čemu mislimo na književnojezičnu koncepciju koju zastupa 1636. godine u predgovoru *Ritualu rimskom* (tiskano 1640. g.) - njegov je izbor tada jasan u pravcu štokavskoga književnog jezika. Gramatika je, pak, tiskana značajno ranije, 1604. godine.

Tafra u svojem popisu hrvatskih tiskanih gramatika, gdje uz Kašićevu gramatiku, uključenu u popis tiskanih štokavskih gramatika, donosi bilješku da je "čakavsko-štokavska".¹⁴

Ova gramatika može poslužiti i za prikaz ostalih metodoloških problema.

Je li ona dobar izbor za analizu povijesne sintakse kada znamo da sadrži samo trinaest sintaktičkih pravila, odnosno je li trinaest sintaktičkih pravila dovoljno za stvaranje ikakve slike o sintaksi nekoga jezika? Tako mali broj pravila može nuditi samo temeljna načela. U Kašića su to nepune četiri stranice (str. 186-189) s nekoliko pouka o konstrukciji - *De constructione praecepta aliquot*. Stoga Radoslav Katičić u svojoj analizi zaključuje: "Kašićeva sintaktička pravila ne iznose suvislu nauku nego ostaju pojedinačne primjedbe./.../ Govori se samo o tome što stoji uza što i koji oblik traži kakav drugi ispred ili iza sebe"¹⁵.

Slična zamjedba prati i sljedeće hrvatske gramatike u 17. i 18. stoljeću. U Križanićevoj su to gramatici izdvojene napomene u *Razdjelu 16. naslovljene O slaganju dijelova govora*. Iz Moguševe je analize razvidno da su obuhvaćene samo neke kongruencijske i rekcijske pojavnosti te adverbijali mjesta, vremena i sredstva.¹⁶ Gramatika Ardelija Della Belle iz 1728. godine nije samostalna gramatika, nego je objavljena u njegovu rječniku *Dizionario Italiano, Latino, Illirico /.../ ed anche una breve Gramatica*. Ipak, premda tek dio drugoga jezikoslovnoga djela i premda nazvana *kratkom*, riječ je o cjelovitoj gramatici hrvatskoga jezika. U sintaksi Della Bella polazi od Kašićeve gramatike¹⁷, pa je logično da je sintaktički dio, kao stoljeće mlađi, opsežniji od Kašićeva, ali još uvijek ne možemo govoriti o sustavnom sintaktičkom opisu. Cijela je *Glava XXIII. posvećena sintaksi*¹⁸, a Kašićeva se pravila obrađuju samo u prvom paragrafu. Della Bella u sljedećim paragrafima donosi popis od 35 glagola s rekcijom u sedmom padežu, odnosno instrumentalu, a zatim niže 46 glagola, za koje autor navodi rekcije, najčešće imenujući padež objekta ili priložne oznake. U posljednjem se sintaktičkom paragrafu nižu fraze, sintagme, dijelovi rečenica i rečenice bez veznoga teksta, samo s prijevodom na talijanski jezik. Ovdje su, kao i u Križanićevoj gramatici, obuhvaćene kongruencija i rekcija, odnosno valentnost glagola u širem smislu. Ne samo brojnošću primjera, nego posebno pokušajem usustavljanja sintaktičke građe Della Belline su napomene o sintaksi novi korak u stvaranju opisa hrvatske gramatike. Misli se tu i na prvi pokušaj kontrastivnoga

¹⁴ Usp. Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb 1993., str. 181.

¹⁵ Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU, knj. 388., Zagreb 1981., str. 93.

¹⁶ O *Razdjelu 16.* usp. Milan Moguš, *Križanićeva hrvatska gramatika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 19., Zagreb 1984., str. 64-67. Ostale su sintaktičke napomene uključene u druge dijelove gramatike, naročito u opise morfološkoga sustava, kao što je to slučaj i u većini starijih gramatika npr. za prijedloge.

¹⁷ Usp. Stjepan Bosanac, *Ocjena Dellabelline gramatike* (Prilog za historiju hrvatske gramatike), *Nastavni vjesnik*, god. 9., Zagreb 1901., str. 529-561; Miroslav Kravar, *Staro i novo u Della Bellinog gramatici*, *Filologija*, knj. 19., Zagreb 1991., str. 13-22.

¹⁸ Ardelio Della Bella, *Dizionario Italiano, Latino, Illirico (...)* ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprieta la Lingua Illirica, str. 41-45. U izdanju iz 1785. godine to su stranice LII-LVI.

pristupa gramatici,¹⁹ i na prvi pokušaj sintaktostilističke analize, ostvaren isticanjem stilskih vrijednosti nekih sintaktičkih konstrukcija u odnosu na druge.²⁰

Kako razvoj teče dalje, svaka nova gramatika nudi više podataka o hrvatskom sintaktičkom sustavu, ali ne i cjelovite sintaktičke opise.

Nasuprot ovoj većini gramatika do sredine 19. stoljeća, koja je razdjelnica između starijega i novijega pojma sintakse, nalaze se tek malobrojne gramatike s većim sintaktičkim opisima, kao što su npr. *Nova slavonska i nimačka gramatika* Matije Antuna Relkovića (1767, 1774. i 1789) i *Neue Einteilung zur slavonschen Sprache* (1778. i 1789), odnosno dopunjeno izdanje *Einteilung zur slavonschen Sprachlehre* (1795) Marijana Lanosovića u 18. stoljeću²¹ ili Appendinijeva *Grammatica della lingua Illirica* na početku 19. stoljeća. Broj stranica posvećenih sintaksi, naravno, ne znači automatski i sustavniji i uspjeliji opis hrvatske sintakse, što upravo analiza Appendinijeve sintakse najbolje pokazuje.²²

Sve to pokazuje da sustavnih sintaktičkih opisa nema u gramatikama u 17. stoljeću, te najvećim dijelom ni u 18. stoljeću. Uostalom, neke od starijih hrvatskih gramatika i nemaju posebne odjeljke o sintaksi, što prati gramatičke opise i u 18. stoljeću, npr. gramatika Blaža Tadijanovića *Svašta pomalo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* (1761) i u 19. stoljeću, npr. gramatika Vjekoslava Babukića *Grundzüge der ilirischen Sprachlehre* u rječniku Josipa Drobnića (1846-1849) ili *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* Antuna Mažuranića (1839)... Da su oba potonja autora percipirala sintaksu kao značajan dio gramatike, svjedoči činjenica da joj Babukić posvećuje posebnu pozornost u svojoj trećoj gramatici *Ilirska slovnica* (1854)²³, a Mažuranić svojoj gramatici daje podnaslov *Dio I. Rječoslovje* i najavljuje drugi, sintaktički dio (premda ga ne piše, pa u kasnijim izdanjima upućuje na *Skladnju* Adolfa Vebera Tkalčevića, koja je uskoro trebala izići iz tiska)²⁴.

Ali, i gramatike bez sintaktičkih odjeljaka ipak se može (i mora) konzultirati i u vezi sa sintaktičkim pitanjima. To je stoga što se u njima pojedine izdvojene

¹⁹ Usp. Josip Jernej, *Struktura Della Belline gramatike*, Filologija, knj. 19., Zagreb 1991., str. 23-29

²⁰ Usp. Diana Stolac, *Della Belline napomene o sintaksi*, Filologija, knj. 19., Zagreb 1991., str. 45-48

²¹ Usp. Ljiljana Kolenić, *Gramatičarski rad Slavonaca prije preporoda*, Doktorska disertacija, Zagreb 1988., rkp. O sintaksi u slavonskim gramatikama usp. također: Ivo Pranjković, *Fonološki i sintaktički opis u prvim slavonskim gramatikama*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, br. 27., Zagreb 1992., str. 123-135.

²² O Appendinijevoj sintaksi, odnosno morfosintaksi, usp.: Lina Pliško, *Hrvatska gramatika Francesca Marije Appendinija*, Doktorska disertacija, Zagreb 2003., rkp.

²³ O Babukićevoj gramatičkoj koncepciji usp. Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb 1993.

²⁴ O Mažuranićevoj gramatičkoj koncepciji usp. Milan Moguš, *Antun Mažuranić*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb 1978.

sintaktičke napomene mogu ipak naći, i to neizravno u morfološkim opisima. Tako se uz deklinaciju imenica obično nalaze sintagme koje su zapravo napomene o sročnosti imenica i pridjeva, sintagme u popisu prijedloga upućuju na padeže uz koje se rabe i sl.

Sljedeći je metodološki problem na kojemu treba zastati vezan uz pouzdanost sintaktičkih opisa u starijim hrvatskim gramatikama. Tu mislimo i na pouzdanost u odnosu na moguće pogreške već u izvorniku, kojim su se autori više ili manje izravno služili, i na pouzdanost autora koji nisu, kao danas, školovani jezikoslovci.

Iz toga proizlazi pitanje koliko su pouzdane Kašičeve sintaktičke zamjedbe kada je utvrđeno da se znatno ugledao na već spomenutu isusovačku školsku latinsku gramatiku Emanuela Alvareza *De institutione gramatica libri tres*, u kojoj su zamijećene i neke sintaktičke pogreške. Tako se najčešće spominje Alvarezova logička pogreška - da se imenica slaže s pridjevom - pa ne čudi da je u svojem drugom pravilu ima i Kašić: "Imenica se slaže s pridjevom u rodu, broju i padežu, kao *blaxenni Pettar, Sfeti otac Papa, nebbo vedro*" (str. 186).²⁵ Ispravan zaključak - da se pridjev slaže s imenicom u rodu, broju i padežu - ponudit će već Della Bella u svojoj gramatici. Kašić ima još jednu temeljnu pogrešku: ne razlikuje nominativ i akuzativ kada je oblikom jednak nominativu, zbog čega govori o nominativu s prijedlogom, što je *contradictio in adiecto*.²⁶

Porozna razlika između priloga kao vrste riječi i priložne oznake kao sintaktičke kategorije poseban je problem starijim gramatičarima. Za njih je problem i valentnost glagola, pa se u gramatikama najčešće nalaze, kako je ranije utvrđeno za Della Bellu, izmiješani primjeri kojima se pokazuje rekcijski odnos glagola i objekta, odnosno odnos s priložnom oznakom. Iz toga proizlazi i često miješanje morfološke i sintaktičke razine. Naravno, valja se podsjetiti da je precizno razlikovanje jezičnih razina metodološko načelo tek u novijem jezikoslovlju, pa ga u hrvatskih starijih gramatičara i ne treba očekivati.

Sljedeći je metodološki problem normativnost.

U kojoj se mjeri može gramatike 17. i 18. stoljeća smatrati normativnim priručnicima kada se zna da su to opisne, deskriptivne gramatike, kojima nije cilj normativnost, a zasigurno još manje preskriptivnost?

Stariji su hrvatski gramatičari pisali svoje gramatike da bi opisali jezično ustrojstvo, najčešće na temelju suvremene pisane riječi, te da bi omogućili strancima da savladaju hrvatski jezik ili našim školarcima da se pripreme za savladavanje stranoga, najčešće latinskoga jezika. Budu li poznavali jezične zakonitosti u svojem jeziku, lakše će učiti tuđi - opravdano je metodološko polazište. Iza tih i takvih

²⁵ Prijevod R. Katičića u: Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU, knj. 388., Zagreb 1981.

²⁶ Provedene analize Kašičeve gramatike konstatiraju te i druge pogreške u zaključivanju. Među njima je najočitiiji problem uključivanja ablativa u hrvatski deklinacijski sustav, što je rezultiralo nejednakim brojem padeža u jednini i množini. Usp. analize Kašičeve sintakse u: Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU, knj. 388., Zagreb 1981; Diana Stolac, *Sintaksa Bartola Kašića*, Fluminensia, god. 3., br. 1-2, Rijeka 1991., str. 77-81.

razloga nastajanja gramatika nalazi se autorova želja za opisivanjem, nikako ne i za propisivanjem, premda povremeno nalazimo i upute tipa "ovo je dobro - ovo nije". Ove su gramatike dio hrvatskih standardizacijskih procesa, ali nisu knjige koje između svojih korica sadrže nedodirljivu normu ili obvezatnost uporabe. O normi kao propisu kojega se valja držati u pisanju ili govorenju književnim jezikom može se govoriti tek od 19. stoljeća. A kada nešto ne obvezuje na uporabu, onda je i opis slobodniji, autor bez posebnih dodatnih obrazloženja može nuditi više varijanti i slično. To je vidljivo u svim hrvatskim starijim gramatikama, za sve jezične razine, pa i za sintaksu.

U vezi s tim ne valja zanemariti i postojanje dviju koncepcija izrade gramatika. To su isusovačka i franjevačka koncepcija. Literatura o objema koncepcijama osvrće se na odnos prema osnovici književnoga jezika, na način sastavljanja gramatike, na odnos prema latinskoj gramatici i mogućnostima otklona od nje i slično. Dok su neke isusovačke gramatike dobro obrađene, a neke čekaju svoje istraživače, franjevačke većim dijelom još čekaju suvremenu obradu. Nakon detaljne suvremene obrade ovih gramatika znat će se više i o uočenim, ali za sada nedovoljno precizno opisanim razlikama između isusovačke i franjevačke koncepcije sastavljanja gramatika.

Sljedeći su metodološki problemi vezani izravno uz istraživanje povijesne sintakse.

U uvodnome je dijelu članka rečeno da neće biti jednostavno urediti model koji će nam omogućiti usporedbu sintaktičkih napomena u starijim gramatikama s onima u suvremenim sintaktičkim opisima. To nije moguće učiniti izravno zbog različitosti sintaktičkih pojmova nekada i danas. Dovoljno je podsjetiti se poimanja gramatike uopće i miješanja jezičnih razina, gdje se sintaksa različito percipira. S jedne je to strane dodavanje sintakse na prethodne odlomke naslovljene gramatikom, kao da sintaksa nije dio gramatike, kao što to još na početku 19. stoljeća čini Josip Voltić u *Ričoslovniku iliričkoga, italianskoga i nimačkoga jezika s jednom pridpostavljenom gramatikom ili pismenstvom* (1803), gdje nakon 47 stranica naslovljenih *Grammatica Illirica* slijedi 12 stranica naslovljenih *Sintassi*. S druge je to strane morfosintaktički kompleks u kojemu je nekada na prvi pogled teško odrediti što pripada morfologiji, a što sintaksi, o čemu je ovdje više rečeno u prethodnim odlomcima vezano uz npr. nerazlikovanje priloga i priložnih oznaka i sl.

U gramatikama gotovo do konca 19. stoljeća sintaktičke kategorije nemaju svoje nazive, navode se samo primjeri i morfološki odnosi, iz kojih danas treba iščitati sintaktičke pojavnosti koje su naši stari gramatičari zabilježili. Tu se ne misli samo na sintaktičke kategorije o kojima govore tek najnovije gramatike, kao što je predikatni proširak, nego to vrijedi i za najopisaniju kategoriju u svim gramatikama - atribut. Tek je iz primjera razvidno da npr. Kašić već u prvoj gramatici opisuje ne samo sročne nego i nesročne attribute, da već daje primjere za obvezatnu atribuciju ili da uočava sintaktičku sinonimiju. Samo, ne tim riječima i ne sustavno. Stoga će tekstove starijih hrvatskih gramatika trebati prekodirati u skladu sa suvremenim sintaktičkim pojmovima, da bi ih se tek nakon toga moglo uspoređivati i međusobno

i sa suvremenim sintaktičkim opisima hrvatskoga jezika. Tada će se tek moći govoriti o povijesti hrvatske sintakse prema opisima u hrvatskim gramatikama.

Nije samo problem drukčije nazivlje nego i drukčije poimanja sintakse same. Naime, do već naznačene razdjelnice u sredini 19. stoljeća sintaksa svoje granice vidi na sintagmi, s malo uzdizanja pogleda prema rečenici, da bi tek s Babukićem i Veberom bila uvedena i obrađena sintaksa rečenice.²⁷ Stariji su gramatičari proučavali *malu sintaksu*, a noviji *veliku*, kako su ovi pristupi nazivaju u pozitivističkoj tradiciji.

Analizirajući dopreporodne gramatike Branka Tafra zaključuje: "Sintaktička pravila u njima ostaju uglavnom na razini sintagme. Promatra se kako su riječi vezane međusobno i zavisnost jednih od drugih. U središtu zanimanja je kolokacija, a po strani ostaju funkcija i značenje riječi i sintagmi u rečenici".²⁸ Starije su sintakse, dakle, naglasak imale na sintaksi padeža i redu riječi u rečenici.

Tada su gramatičari Adolfo Veber Tkalčević i Vjekoslav Babukić uključili sintaksu u svoje gramatike na kvalitetno nov način. Ovi gramatičari u središte sintaktičkoga opisa hrvatskoga jezika postavljaju rečenicu.

Gramatike Vjekoslava Babukića analizirala je sustavno Branka Tafra, pa se ovdje iznose njezina zapažanja o Babukićevoj sintaksi. U svojoj prvoj gramatici ovaj znameniti ilirac ima samo sedam sintaktičkih pravila, ali je svojoj trećoj gramatici iz 1854. godine naslovljenoj *Ilirska slovnica* dodao *stavkoslovlje*. U središtu je njegova sintaktičkoga opisa rečenica, pa je i njegova sintaksa podijeljena u tri dijela s obzirom na tri vrste rečeničnoga ustrojstva: prostoga, složenoga i višestruko složenoga. U prvome je dijelu uporabljen termin *podpunjenje*. Budući da nigdje ne definira objekt, uvjetno Babukićevu terminu *podpunjenje* može odgovarati objekt. Ipak, postoje razlozi zbog kojih se Tafra koleba u izravnom objašnjenju termina. Valja, naime, reći da je objekt ovdje "shvaćen ne samo kao dopuna glagolu nego i kao dopuna ostalim riječima u rečenici", pa bi možda bilo ispravnije shvatiti podpunjenje kao "pojam zavisnosti"²⁹. Očito je najbliži pojam *dopuna*, jedan od središnjih termina teorije valentnosti.³⁰ Babukić to tradira iz starije gramatikologije, a ovdje je taj problem uočen i opisan u prethodnim odlomcima u vezi s Della Bellinom gramatikom.

Na kraju svoje analize Branka Tafra zaključuje: "Babukić sintaksi daje obrise lingvističke discipline kojoj je predmet proučavanja rečenica. /.../ Prvi je hrvatski gramatičar koji je detaljno razradio sintaktičke kategorije".³¹

²⁷ O tome usp. Branka Tafra, *Veberov i Babukićev gramatički model*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa *Riječki filološki dani*, knjiga 2., Rijeka 1998., str. 67-80.

²⁸ Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb 1993., str. 141.

²⁹ Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb 1993., str. 148.

³⁰ Usp. Marko Samardžija, *Dopune u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, knj. 21., Zagreb 1986., str. 1-32; Josip Silić, *Valentnost i sintaksa*, Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog jezika, knj. 4., Zagreb 1993., str. 15-27.

³¹ Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb 1993., str. 167.

Sljedeći je Babukićev suvremenik Adolfo Veber Tkalčević, koji je prvi hrvatski gramatičar koji sintaksi posvećuje cijelu knjigu, što pokazuje već naslovom: *Skladnja ilirskoga jezika* (1859)³². Ivo Pranjković analizirao je sve Veberove gramatike³³, a među njima posebno upravo *Skladnju*: "*Skladnja* obaseže 192 stranice i podijeljena je na tri dijela, i to na skladnju slaganja, skladnju djelovanja i skladnju poredanja. U prvom se dijelu opisuje rečenica i njezini dijelovi, u drugome sintaksa oblika i vrsta riječi, a u trećem red riječi ('naravni' i 'umjetni')".³⁴ Sintaktičko je ustrojstvo hrvatskoga jezika objašnjeno na razini višoj od sintagme - na rečenici.³⁵

Gramatičari koji su svoje gramatike pisali nakon Babukića i Vebera nastavili su s percipiranjem rečenice kao osnovne sintaktičke jedinice, da bi suvremene sintakse podigle pogled prema diskursu i tekstu.

Navedena načela samo su naznake problema na koja valja obratiti posebnu pozornost pri proučavanju povijesne sintakse, nikako ne i potpun popis tih problema. Naime, proučavanja povijesne sintakse posljednjih su desetljeća prošloga stoljeća zainteresirala nekoliko hrvatskih jezikoslovaca, ali sveobuhvatana su sustavna proučavanja tek pred nama. Stoga se može očekivati i nailaženje na zasad neopisane metodološke probleme, te time i uvođenje novih metodoloških načela za proučavanje dijakronijske sintakse.

LITERATURA

- Stjepan Bosanac, *Ocjena Dellabelline gramatike* (Prilog za historiju hrvatske gramatike), *Nastavni vjesnik*, god. 9., Zagreb 1901., str. 529-561.
- Josip Jernej, *Struktura Della Belline gramatike*, *Filologija*, knj. 19., Zagreb 1991., str. 23-29.
- Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU, knj. 388., Zagreb 1981., str. 5-106.
- Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, *Nacrti za gramatiku*, Djela HAZU, knj. 61., Zagreb 1986., 1991.
- Radoslav Katičić, *Toma Babić: pisac latinske gramatike i hrvatski jezik*, *Zbornik o Tomi Babiću*, Šibenik - Zagreb 2002., str. 9-16.

³² Naslov je prvoga izdanja iz 1859. g. *Skladnja ilirskoga jezika* za srednja učilišta, a naslov drugoga izdanja iz 1862. g. je *Skladnja ilirskoga jezika* za niže gimnazije.

³³ Usp. Ivo Pranjković, *Gramatike Adolfa Vebera Tkalčevića*, *Fluminensia*, god. 4., br. 1, Rijeka 1992., str. 113-119; *Adolfo Veber Tkalčević*, *Kritički portreti hrvatskih slavista*, Zagreb 1993. i *Adolfo Veber Tkalčević kao jezikoslovac (na primjeru definicija u Skladnji ilirskoga jezika)*, *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa Riječki filološki dani*, knjiga 2., Rijeka 1998., str. 1-7.

³⁴ Ivo Pranjković, *Gramatike Adolfa Vebera Tkalčevića*, *Fluminensia*, god. 4., br. 1, Rijeka 1992., str. 114. U članku u tom dijelu teksta ima korektorskih pogrešaka, koje su ovdje ispravljene, op. D. S.

³⁵ Osim navedene literature za analizu Veberove skladnje usp. i: Diana Stolac, *Sintaksa Adolfa Vebera Tkalčevića*, *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa Riječki filološki dani*, knjiga 2., Rijeka 1998., str. 81-88.

- Ljiljana Kolenić, *Gramatičarski rad Slavonaca prije preporoda*, Doktorska disertacija, Zagreb 1988., rukopis.
- Miroslav Kravar, *Staro i novo u Della Bellinoj gramatici*, Filologija, knj. 19, Zagreb 1991., str. 13-22.
- Tomo Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1899.
- Milan Moguš, *Antun Mažuranić*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb 1978.
- Milan Moguš, *Križanićeva hrvatska gramatika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 19., Zagreb 1984., str. 1-96.
- Milan Moguš, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb 1993.
- István Nyomárkay, *Hrvatske gramatike krajem XVIII. stoljeća*, Drugi hrvatski slavistički kongres, knj. 2. (Zbornik radova), Zagreb 2001., str. 615-619.
- Lina Pliško, *Hrvatska gramatika Francesca Marije Appendinija*, Doktorska disertacija, Zagreb 2003., rukopis.
- Ivo Pranjković, *Fonološki i sintaktički opis u prvim slavenskim gramatikama*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, br. 27., Zagreb 1992., str. 123-135.
- Ivo Pranjković, *Gramatike Adolfa Vebera Tkalčevića*, Fluminensia, god. 4., br. 1, Rijeka 1992., str. 113-119.
- Ivo Pranjković, *Adolfo Veber Tkalčević*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb 1993.
- Ivo Pranjković, *Adolfo Veber Tkalčević kao jezikoslovac (na primjeru definicija u Skladnji ilirskoga jezika)*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa *Riječki filološki dani*, knjiga 2., Rijeka 1998., str. 1-7.
- Ivo Pranjković, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.
- Marko Samardžija, *Dopune u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, knj. 21., Zagreb 1986., str. 1-32.
- Josip Silić, *Valentnost i sintaksa*, Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog jezika, knj. 4., Zagreb 1993., str. 15-27.
- Diana Stolac, *Sintaksa Bartola Kašića*, Fluminensia, god. 3., br. 1-2, Rijeka 1991., str. 77-81.
- Diana Stolac, *Della Belline napomene o sintaksi*, Filologija, knj. 19., Zagreb 1991., str. 45-48.
- Diana Stolac, *Sintaksa Adolfa Vebera Tkalčevića*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa *Riječki filološki dani*, knjiga 2., Rijeka 1998., str. 81-88.
- Diana Stolac, *Sintaktičke napomene u gramatici Tome Babića*, Zbornik o Tomi Babiću, Šibenik - Zagreb 2002., str. 165-176.
- Diana Stolac - Sanja Holjevac, *Kašićeva sintaksa*, Drugi hrvatski slavistički kongres, knj. 1. (Zbornik radova), Zagreb 2001., str. 157-162.
- Diana Stolac - Sanja Holjevac, *Metodološka načela za proučavanje dijalekatske sintakse*, Hrvatski dijalektološki zbornik, sv. 12, Zagreb 2003., str. 137-147.
- Milivoj Šrepel, *Latinski izvor i ocjena Kašićeve gramatike*, Rad JAZU, knj. 101., Zagreb 1890., str. 172-201.

- Vjekoslav Štefanić, *Prilog za sudbinu Alvarezove latinske gramatike među Hrvatima, Vrela i prinosi*, god. 11., Sarajevo 1940., str. 26-34.
- Branka Tafra, *Mjesto Della Belline gramatike*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, knj. 16., Zagreb 1990.
- Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb 1993.
- Branka Tafra, *Veberov i Babukićev gramatički model*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa *Riječki filološki dani*, knjiga 2., Rijeka 1998., str. 67-80.
- Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978.
- Josip Vončina, *Metodološke napomene, u: Jezičnopovijesne rasprave*, Zagreb 1979., str. 5-37.

SUMMARY

Diana Stolac

METHODOLOGICAL PROBLEMS CONCERNING THE STUDY OF SYNTAX IN OLD CROATIAN GRAMMARS

The paper discusses methodological starting points for the study of historical syntax. The study of historical syntax can be carried out in three directions: as the analysis of syntactic descriptions in Croatian grammars, as the analysis of syntax of texts written in standard Croatian from the Baška Stone Tablet to the present and as the analysis of syntactic features of the Croatian language including both the syntax of the Croatian standard language and the Croatian dialects.

This paper analyzes the first study direction, that is the analysis of syntactic descriptions in Croatian grammars from the first printed grammar by Bartol Kašić dated in 1604 to the present with emphasis on older Croatian linguistics.

Each of these three directions for the study of historical syntax is related to particular methodological problems. This paper will deal only with some methodological problems related to the first study direction. These are, e.g.: the making of a relevant list of Croatian grammars, relations between the influence of printed grammars and those in manuscript, different literary-linguistic concepts of Croatian grammars, normativity in older Croatian grammars, difference between former and present syntactic terms, etc.

Key words: *the Croatian language, history of language, history of the Croatian syntax, research methodology*